

ԱՐՇԱԿՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ
(ԱԻ)

«ԵՐԿՆԱԳՈՒՅՆ ՀՈՍՔ»
ԳՈՐԾԱՐՔԸ ՈՐՊԵՍ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԷԱԿԱՆ
ՄԵՐՉԵՑՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼ

1990-ական թվականների առաջին կեսին ռուս-թուրքական հարաբերություններում առկա էր ակնհայտ լարվածություն: Թուրքիան, օգտվելով այն համգամանքից, որ Ռուսաստանը Խորհրդային Միության փլուզումից հետո զգալիորեն թուլացել էր և երկրի ներսում լուրջ խնդիրներ ուներ, ձգտում էր իր ազդեցությունը տարածել ոչ միայն միջինասիական նորանկախ հանրապետություններում, այլ նաև Հարավային Կովկասում: Հատկանշական է, որ ռուս-թուրքական հարաբերությունները ժամանակ առ ժամանակ հասնում էին լարվածության բարձրակետի, քանի որ Թուրքիան, ստանալով Արևմուտքի աջակցությունը, հետխորհրդային հանրապետություններում ծավալում էր հակառուսական գործունեություն՝ ձգտելով հանդես գալ որպես Ռուսաստանին հակակշռող գործոն:

Սակայն 90-ականների երկրորդ կեսին նկատվեց որոշակի մերձեցում ռուս-թուրքական հարաբերություններում: Ռուսաստանի և Թուրքիայի ղեկավարները ձգտում էին համագործակցության եզրեր գտնել՝ հատկապես առևտրատնտեսական բնագավառում և շահագրգռվածություն էին ցուցաբերում երկկողմ տնտեսական համագործակցությունը բարելավելու հարցում: Այդ հարաբերությունների բարելավման հարցում կարևոր ազդեցություն ունեցավ երկու երկրները իրար անմիջականորեն կապող գազամուղ ստեղծելու գաղափարի իրականացումը, որի իրականացման շուրջ ակտիվ բանակցություններ սկսվեցին: Թուրքիա ռուսական գազի առաքման հարցում մեծ նշանակություն ունեցավ «Երկնագույն հոսք» (Blue Stream) բազմամիլիարդանոց գործարքը, համաձայն որի գազատար էր կառուցվելու Սև ծովի հատակով, ինչն ապահովելու էր ռուսական գազի անմիջական առաքումը Թուրքիա: Այս մախազծի իրագործման պարագայում Թուրքիայի կախվածությունը ռուսական գազից անհամեմատ մեծանալու էր: Մասնավորապես «Երկնագույն հոսք» մախազծի իրականացման դեպքում Թուրքիան դառնալու էր Գերմանիայից հետո ռուսական գազը ներկրող երկրորդ ամենամեծ երկիրը¹:

Թե Ռուսաստանը, և թե Թուրքիան բավականին լուրջ քաղաքական և տնտեսական շահեր էին հետապնդում վերոհիշյալ գազամուղի կառուցմամբ: «Երկնագույն հոսք» գազամուղի կառուցման արդյունքում Մոսկվայի հետապնդած քաղաքական և տնտեսական գլխավոր նպատակն էր ենթադրելի կախվածության մեջ պահել ոչ միայն Թուրքիան,

այլ նաև ողջ հարավ-արևելյան Եվրոպան: Քանի որ Ռուսաստանը չի կարող մրցակցել ԱՄՆ-ի հետ որպես անվտանգության ապահովող և տարածաշրջանային գերտերություն, ուստի նախատեսում էր այս նախագծի միջոցով դառնալ հիմնական էներգետիկ մատակարարը թե հարավ-արևելյան Եվրոպայի, և թե ողջ Եվրոմիության համար²: Բացի այդ, Ռուսաստանի համար «Երկնագույն հոսք» նախագծի քաղաքական նպատակներից էր՝ կանխել մրցակից երկրների ջանքերը՝ օգտագործել Թուրքիայի տարածքը Սիջին Արևելքից և Կասպիական տարածաշրջանից գազ հասցնել Եվրոպա:

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա Թուրքիան 1990-ականներից սկսած հսկայական ջանքեր էր գործադրում՝ տարածաշրջանային կենտրոններից մեկը դառնալու համար: Թուրքական կառավարությունը միշտ էլ շահագրգռված է եղել բնական գազ արտահանել Եվրոպա մասնավորապես Հունաստան, Բուլղարիա, Իտալիա և Բալկաններ: Ըստ էության, «Երկնագույն հոսք» գազամուղի կառուցումը բխում էր Ռուսաստանի և Թուրքիայի ռազմավարական շահերից:

Ռուսաստանը Թուրքիային կապող «Երկնագույն հոսք» գազամուղը իր բնույթով եզակի է: 1213 կմ երկարությամբ գազամուղը, որը սկիզբ է առնում Ռուսաստանի «Իզդրիլնոյե» գազի հանքավայրից և հասնում է մինչև Թուրքիայի Սամսուն նավահանգիստ, բաղկացած է երեք հատվածներից՝ ցամաքային հատվածներ (Ռուսաստանի և Թուրքիայի տարածքներում) և ստորջրյա հատվածը (485 կմ), որը միացնելու է Ջուրգա և Սամսուն նավահանգիստները: «Երկնագույն հոսքն» աշխարհի ամենամեծ ստորջրյա գազամուղն է, որով տարեկան փոխադրվելու է շուրջ 16 մլրդ խորանարդ մետր գազ³:

«Երկնագույն հոսք» գազամուղը ռուսական բնական գազը անմիջականորեն Սև ծովի հատակով մատակարարելու է Թուրքիա՝ խուսափելով երրորդ երկրների հետ առնչվելուց: Այս նախագիծը հանդիսանում է մի նոր, լրացուցիչ՝ Ռուսաստանից Թուրքիա մատակարարող գազամուղի հակակշիռ արդեն տարիներ ի վեր գոյություն ունեցող գազամուղի, որն անցնում է Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Ռումինիայի և Բուլղարիայի վրայով:

«Երկնագույն հոսք» գազամուղի կառուցման վերաբերյալ Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև միջպետական պայմանագիրը ստորագրվեց 1997թ. դեկտեմբերի 15-ին Ռուսաստանի վարչապետ Վիկտոր Չերնոմիրդինի Թուրքիա կատարած այցի շրջանակներում: Համաձայնագրի ստորագրման կապակցությամբ Թուրքիայի վարչապետ Մեսութ Զըլմազը հայտարարեց. «Թուրքիան ցանկանում է քննարկել ցանկացած հարց և նախընտրում է համագործակցել, քան թե մրցել իր մեծ հարևանի հետ»: Իր հերթին Վիկտոր Չերնոմիրդինը ընդգծեց, որ «Եթե Թուրքիան սեղմի Ռուսաստանի կողմից մեկնած ձեռքը, ապա մենք տնտեսական ուղորտում 21-րդ դարում կդառնանք ռազմավարական գործընկերներ...

Մենք ի վիճակի կլինենք միասին ավելի շատ բան անել երրորդ երկրներում և աջակցել տարածաշրջանի կայունությանը և խաղաղությանը»⁴։

Նշենք, որ ըստ ձեռք բերված պայմանավորվածության, ռուսական «Գազպրոմ» ընկերությունը թուրքական «Բոքաշ» ընկերության հետ կնքել է առևտրական պայմանագիր, համաձայն որի «Գազպրոմ» ընկերությունը պարտավորվում է 25 տարվա ընթացքում մատակարարել 365 մլրդ խորանարդ գազ։ Գազամուղի ընդհանուր արժեքը կազմում է 3.2 միլիարդ դոլլար՝ ներառյալ գազամուղի ծովային հատվածի կառուցման համար նախատեսված 1.7 մլրդ. դոլլարը⁵։

Անհրաժեշտ է հիշատակել այն փաստը, որ «Երկնագույն հոսք» նախագիծը լուրջ քննադատության և դժգոհության արժանացավ ոչ միայն ԱՄՆ և Թուրքմենստանի, այլ նաև Թուրքիայի որոշ շրջանակների կողմից, որոնք վերոհիշյալ նախագիծը դիտում էին որպես մրցակից Տրանս-կասպիական գազամուղին, որով նախատեսվում է թուրքմենական գազը հասցնել Թուրքիա։ Մասնավորապես այս նախագիծը հստակորեն ուրվագծեց թուրքական պետական կառույցների և կոալիցիոն կառավարության ներսում առկա տարածայնությունները Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ։

Կոալիցիոն կառավարության ներսում «Երկնագույն հոսք» նախագծի վերաբերյալ տարածայնություններն ավելի ակնառու դարձան Թուրքիայի վարչապետ Բյուլենթ Էջևիթի՝ 1999թ. նոյեմբերին Մոսկվա այցելության ժամանակ։ Կոալիցիոն կառավարության մաս կազմող Ազգային շարժում կուսակցությունը ներկայացնող որոշ նախարարներ հայտարարեցին, որ Ժողովրդավարական ձախ կուսացությանը և Մայր Հայրենիք կուսակցությունը ներկայացնող նախարարների մասնակցությամբ Մոսկվայում ռուս դիվանագետների հետ հանդիպման ժամանակ իրենց չիրավիրված լինելու գլխավոր պատճառը եղել էր այն, որ վերոհիշյալ կուսակցությունները չէին ցանկացել ռուսական կողմին տեղյակ պահել «Երկնագույն հոսք» նախագծի վերաբերյալ ԱՇԿ-ի մտահոգությունների մասին»։

Ուշագրավ է այն փաստը, որ թեև ԱՇԿ նախարարները կտրականապես դեմ չէին «Երկնագույն հոսք» նախագծին, այնուամենայնիվ, ակնհայտորեն իրենց նախապատվությունը տալիս էին թուրքմենական բնական գազի նախագծին։ Դրա վառ օրինակներից էր ԱՇԿ-ն ներկայացնող Թուրքիայի պետնախարար Սուայիփ Ուսենմեզի հայտարարությունը։ Նա մասնավորապես նշել էր. «Մենք դեմ չենք «Երկնագույն հոսքին», սակայն մեզ համար թուրքմենական բնական գազի նախագիծն ավելի նախընտրելի է։ Մենք «Երկնագույն հոսք» նախագծի իրականացման հարցում կասկածներ ունենք։ Սև ծովի հատակում կառուցվելիք 2200 մետր երկարությամբ գազամուղը բավականին բարդ գործընթաց է, որի համար ձեզ անհրաժեշտ կլինի հատուկ տեխնոլոգիաներ»։

Թուրքական որոշ լրատվամիջոցներ նույնպես քննադատեցին նախագծը: Այսպես, համաձայն թուրքական «Սաբահ» օրաթերթի մեկնաբան Սեդաթ Մերթոլլուի «Երկնագույն հոսք»՝ նախագիծը Թուրքիային ամբողջովին էներգետիկ կախման մեջ էր գցելու Ռուսաստանից: Ըստ նրա՝ նախագիծը միայն ծառայելու էր տարածաշրջանում ռուսական գերիշխանության վերականգնման համար և կարող էր քացասական ազդեցություն ունենալ ԱՄՆ և Թուրքմենստանի հետ Թուրքիայի հարաբերությունների վրա⁸: Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է նշել, որ Թուրքիայի էներգետիկայի նախարարությունն էապես շահագրգռված էր «Երկնագույն հոսք» նախագծի իրականացման հարցում: Այդ կապակցությամբ իր տեսակետն էր հայտնել Թուրքիայի էներգետիկայի նախկին նախարար Ջումհուր Էրսուլմերը, նշելով, որ «Երկնագույն հոսք» գնելու է իրեն անհրաժեշտ գազի 56 տոկոսը: Բացի այդ, Թուրքիան մակցանկանում է գնել բնական գազ Թուրքմենստանից»⁹:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է հիշատակել, որ թեև որոշակի հակազդեցության առկայությանը, այնուամենայնիվ, «Երկնագույն հոսք» գազամուղի աշխատանքները լայն թափով սկսեցին ընթանալ: Գազամուղի կառուցման աշխատանքների շրջանակներում 1999թ. փետրվարին «Գազպրոմ» ընկերության և իտալական «Ենի» ընկերության միջև ստորագրվեց «Փոխըմբռնման Մեմորանդում», ըստ որի վերոհիշյալ ընկերությունները փոխադարձ ջանքերով իրականացնելու էին «Երկնագույն հոսք» նախագիծը¹⁰: Փաստենք, որ նախատեսվում էր 2002թ. ամռանը ավարտել գազամուղի ծովային հատվածի շինարարությունը, իսկ մինչև 2002-ի վերջը «Երկնագույն հոսք» գազամուղի շինարարական աշխատանքները պետք է ամբողջովին ավարտված լինեին: Հավելենք, որ գազամուղի կառուցման աշխատանքները ընթանում են նախատեսված ժամանակացույցի համաձայն:

Չնայած պատմական դարավոր մրցակցությանը և հետխորհրդային առաջին տարիներին նկատվող թուրք-ռուսական մեծ լարվածությանը, միջազգային և տարածաշրջանային փոփոխությունները 90-ականների երկրորդ կեսին հանգեցրեցին Թուրքիայի և Ռուսաստանի միջև մի շարք ոլորտներում և հակտապես տնտեսական ոլորտում սերտ հարաբերությունների հաստատմանը: Այս գործում շատ կարևոր դերակատարություն են ունեցել հատկապես թուրքական և ռուսական գործարարներն ու խոշոր կազմակերպությունները, որոնք մուտք գործելով ռուսական և թուրքական շուկաներ՝ ակտիվ քայլեր ձեռնարկեցին ազդելու Թուրքիայի և Ռուսաստանի արտաքին հարաբերությունների վրա: Ինչ խոսք, թուրք-ռուսական տնտեսական հարաբերությունների հետագա զարգացման գործընթացում հսկայական նշանակություն է ունենալու «Երկնագույն հոսք» գազատարը, որի շահագործումից հետո լուրջ նա-

խաղըյալներ կարող են ստեղծվել երկկողմ հարաբերություններն էլ ավելի սերտացնելու համար:

GRIGOR ARSHAKYAN
(IOS)

**“THE BLUE STREAM” DEAL AS A PREREQUISITE FOR
WARMING
RUSSIAN-TURKISH RELATIONS**

“The Blue stream” gas pipeline is intended for deliveries of the Russian natural gas to Turkey going under the Black Sea, avoiding third countries. The project presumes an additional new way of gas delivery from Russia to Turkey in contrast to gas transportation via the Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria being under operation for years. Russia-Turkey gas pipeline is the unique gas transmission facility which unparalleled in the world. Building the Blue Stream pipeline was intended to be the foundation for a “strategic partnership” between Russia and Turkey, with joint participation in oil, energy, and transport projects. The political decision to sell Russian gas to Turkey was made in December 1997, when the two sides signed a corresponding inter-governmental agreement in which Russia undertook to supply 364.5 billion cubic meters of gas to Turkey between 2000 and 2025. The total cost of the Blue stream pipeline is USD 3.2 billion. The success of the Blue Stream highlights once again the major economic and strategic stakes of the broad area linking the southeastern Balkans, the Black Sea region and the Caspian Sea. Russia, Turkey, the E.U. powers and the U.S. are all involved in a complex geo-economics competition. The Blue Stream will increase the dependence of Turkey on Russian energy carriers, and new projects in this area will strengthen this tendency even more. It will inevitably affect the foreign policy of Ankara and affect negatively its attitudes with the USA.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ИТАР-ТАСС, 20.07.1998.

2. Economic Brief: The Blue Stream Gas Pipeline, The Power and Interest News Report (PINR), 22.11.2005, www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=403&language_id=1
3. Project: Blue Stream Natural Gas Pipeline, www.rigzone.com/data/projects/project_detail.asp?project_id=86
4. Duygu Bazoğlu Sezer, Turkish- Russian Relations a Decade Later: From Adversity to Managed Competition, Perceptions: Journal of International Affairs, March – May 2001, p. 10.
5. Asim Oku, Blue Stream Victory of Putin Over the USA, 20.11.2005, www.axisglobe.com/article.asp?article=489
6. Turkish Weekly, 13.10.2004.
7. Milliyet, 09.11.1999.
8. Sabah, 23.02.1998.
9. Turkish Weekly, 13.10.2004.
10. www.gazprom.com/eng/articles/article8895.shtml